



Fülöp Mihály¹

A Mosanov-misszió –
A szövetséges nagyhatalmak vitái
a bolgár fegyverszünetről

1944 nyárutóján a hitleri Németország szövetségi rendszere mint oldott kéve hullott szét. A bolgár Bagrianov-kormány Sztocso Mosanov² volt nemzetgyűlési elnököt küldte a török fővárosba, hogy fegyverszünetet kérjen a brit–amerikai szövetségesektől. Filov³ kormánya 1941. december 13-án üzent hadat Nagy-Britanniának és az Amerikai Egyesült Államoknak. *Bulgária* – egyedül az európai náci csatlós államok közül – *a Szovjetunióval nem állt hadiállapotban*. A bolgár haderő a háború alatt nem harcolt az antifasiszta nagyhatalmak ellen. Bulgáriát Szófia 1943–1944 fordulóján bekövetkezett szövetséges bombázásáig el sem érte a háború. Bulgária megvalósította azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarországra nézve kívánatosnak tartott: *a fegyveres semlegességet*.

Sztocso Mosanov 1944. augusztus 16-án Ankarában Knatchbull-Hugessen⁴ ankarai brit nagykövettől kérte a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit. A bolgár

¹ Egyetemi tanár, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék. Kapcsolat: fulop.mihaly@uni-nke.hu.

² Sztocso Mosanov (1892. május 25. Drjanovo – 1975. január 10. Szófia). A bolgár nemzetgyűlés elnöke 1938–1939-ben. 1939-es londoni látogatása alkalmával a brit király és a kormány tagjai (Lord Halifax külügyminiszter) is fogadták. Ekkor ismerkedett meg Sir Hughe Knatchbull-Hugessen későbbi ankarai nagykövettel. Visszaemlékezései kairói missziójáról 1991-ben jelentek meg Szófiában a Petex kiadónál, Ilcso Dimitrov utószavával, Sztocso Mosanov: *Moja misszia v Kairo címmel*. Küldetése feldolgozásához felhasználtam Sztocso Pinteve bolgár fegyverszünetről írt értekezését (Szófia, 1977). Lásd még: Sztocso Pinteve: *Anglia és Sztocso Mosanov kairói küldetése. Vekove (Századok)*, Szófia, 5. (1981).

³ Bogdan Filov (1886–1945) 1940. február 15. – 1943. augusztus 28. között bolgár miniszterelnök, Borisz cár halála után régens.

⁴ Hughe Knatchbull-Hugessen brit karrierdiplomata (1886–1971). Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövetként 1943. szeptemberben Veress Lászlóval írta alá a Magyarország feltétel nélküli megadásáról szóló okmányt. Knatchbull-Hugessent albán lakája, Elyesa Bazna (fedőneve: Cicero) tette híressé, aki az óvatlan nagykövet rezidenciáján 1943 októbere és 1944. április eleje között lefényképezte a brit titkos diplomáciai okmányokat, és eladta azokat a hitleri Németország titkos szolgálatának. Lásd François Kersaudy: *L'affaire Cicéron 1943*. Paris, Perrin, 2005.

átállást szeptember közepére ígérte, hogy a bolgár hadsereg felkészülhessen a német ellencsapásra. A brit nagykövet mielőbbi fordulatot sürgetett. A bolgár küldöttel közölte, hogy az amerikai és a szovjet kormányt kéréséről tájékoztatja, a szövetségesek válaszát Isztambulban kapja meg. A brit vezérkar – az amerikaival egyetértésben – a bolgár átállást katonai szempontból halaszthatatlannak tartotta, a szövetséges hadifoglyok szabadon bocsátásán túl semmiféle előfeltételt nem szabott a fegyverszünet megkötéséhez.

Ivan Bagrianov⁵ kormánya a háború alatt megszerzett területek⁶ megtartásával kísérelte meg a kiugrást. A bolgár kormányfő a Kelet-Szerbiát megszálló hadtest visszavonásával és a Draganov külügyminiszter által augusztus 25-én bejelentett „szigorú semlegesség” meghirdetésével azt remélte, hogy Bulgária elkerülheti területe hadszíntérré válását, az ország szövetséges megszállását. A bolgár kormány illúziói hamarosan szerte foszlottak. A cári rendszer a fegyverszünet-kérés pillanatában a szovjet–brit–amerikai nagykoalíciónál, de szomszédainál sem számíthatott megértésre vagy kíméletre.

Bulgária geostratégiai helyzete miatt a szovjet–brit katonai és politikai versenyfutás középpontjába került. A Bulgária ellenőrzéséért vívott nagyhatalmi küzdelem szovjet–brit konfrontációval fenyegetett. Sztálin a Balkán-félsziget és Közép-Európa feletti befolyás megszerzéséért folyó szovjet–brit küzdelemben döntő jelentőséget tulajdonított a bolgár fegyverszünetnek. Filov kormánya 1940. november 26-án visszautasította a szovjet–bolgár kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötését, 1941. március 1-jén csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Sztálin a német szövetséghez való csatlakozásáért Bulgáriát a Burgasztól délre fekvő területek Törökországhoz csatlakozásával, Jugoszlávia vonatkozásában pedig némi területveszteséggel kívánta büntetni.⁷ Majszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes 1944. január 10-i béketervében azt helyezte kilátásba, hogy „Bulgáriában a mostani vezető réteg likvidálása után, ami a háború végére elkerülhetetlenné válik [...] Bulgáriának az általa annektált területeket vissza kell adnia Jugoszláviának és Görögországnak, talán Dedeagacs kivételével, mert Dedeagacs megtartása a bolgár–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötése esetén a Szovjetunió érdekét szolgálná. Görögországnak Dedeagacsért elegendő kompenzáció volna a Dodekanézosz-szigetcsoport.

⁵ Ivan Bagrianov (1891–1945) 1944. június 1-je és szeptember 1-je között bolgár miniszterelnök.

⁶ Bulgária Macedóniát és Trákiát a második balkáni háborút követő bukaresti békével 1913. augusztus 10-én és az első világháború után a Neuilly-sur-Seine-i békeszerződéssel 1919. november 27-én veszítette el, 1941 tavaszán, Jugoszlávia és Görögország német lerohanása után” szabadította fel”.

⁷ Fülöp Mihály (szerk.): *Az elfelejtett béke*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. Sztálin–Eden 1941. december 16-i tárgyalása. 24.

A Bulgária és Románia közötti határkérdést a Szovjetunió érdekeinek megfelelően kell megoldani.”⁸

Churchill 1944. augusztus 2-án az alsóházi beszédében bejelentette, hogy Törökország szakított Németországgal. A brit miniszterelnök világosan utalt arra, hogy Bulgáriát, „alantas és gyáva szerepéért” meg kell büntetni, „nem sok jóra számíthat majd, amikor a jugoszláv és a görög néppel szembeni bűnei a fegyverszüneti tárgyalóasztal terítékére kerülnek”.⁹ Churchill ráadásul augusztus első felében harmadszor¹⁰ is kísérletet tett arra, hogy Törökországot beléptesse a németellenes háborúba. A brit miniszterelnök Bulgáriát szovjet–török ultimátummal kívánta fegyverletételre kényszeríteni, ami azzal fenyegetett, hogy a szovjet és a török csapatok bolgár területre lépnek. Draganov külügyminiszter a fegyverszünet mielőbbi megkötésével ezt akarta elkerülni. A Bagrianov-kormány ugyanakkor attól tartott, hogy amennyiben brit–amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát, szomszédai szabad kezet kapnak vele szemben. Az átállás méltatlanul súlyos feltételek vállalását jelentette volna anélkül, hogy a bolgár elit pusztá létét brit–amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal, radikális katonatisztekkel és az ellenzéki parasztpárti politikusokkal szemben biztosították volna.

A fegyverszünetet kérő bolgár kormány számára a szorongató, közvetlen veszélyt a náci Németország hadereje jelentette. Bolgár részről nem mertek szembeszállni a Macedóniába, a „bolgár Erdélybe”¹¹ visszavonuló német csapatokkal, mert még jól emlékeztek arra, hogy alig egy évvel korábban Olaszország fegyverszünetkérése provokálta ki a német ellencsapást, a kiugrás megelőzésére Hitler 1944 márciusában rendelte el Magyarország megszállását. Az átállást csak akkor lehetett megvalósítani, amikor a szövetséges haderő védelmet nyújthatott a német támadással szemben. Márpedig Scobie¹² brit tábornok csapatai ekkor még több, mint kétezer kilométerre álltak a bolgár határoktól. A Vörös Hadsereg viszont 1944. augusztus 20-án indította el a iași–chișinăui hadműveletet. Az augusztus 23-i román fordulat felbátorította a bolgár kormányt. Bagrianov augusztus 25-én követelte a német csapatok visszavonását a bolgár területekről.

⁸ A Sztálin iránymutatásának megfelelő béketervet lásd: A jövő világ kívánatos alapelveiről. Ivan Majszkij feljegyzése. Fordította és közzétette. Baráth Magdolna. *Külpolitika*, 2. (1996), 3–4. 165–166.

⁹ Idézi Cseh Gergő Bendegúz in Fülöp (2018): i. m. 79.

¹⁰ A brit miniszterelnök Törökország szövetségesek oldalán való hadba léptetésére 1943. november–decemberben, 1944. május–júniusban tett kísérletet.

¹¹ *Foreign Relations of the United States*, 1944. Vol. III. Europe, Bulgaria (Washington D. C., 1944) a továbbiakban FRUS Berry isztambuli amerikai főkonzul 1944. augusztus 30-i távirata. 740.00119 European War/8–3044.

¹² Ronald MacKenzie Scobie skót tábornok III. hadteste 1944. október 15-én szállt partra a Peloponnészosz félszigeten.

Draganov külügyminiszter a szovjet kormánynak is bejelentette Bulgária semlegességét, és a Romániából területére lépő német csapatok lefegyverzését. Tolbuhin szovjet marsall csapatai egy hét leforgása alatt elérték a dél-dobrudzsai román–bolgár határt.

Anthony Eden brit külügyminiszter a román fordulat másnapján összehívta Londonban az Európai Tanácsadó Bizottság rendkívüli ülését a bolgár fegyverszüneti feltételek megtárgyalására, hogy a szövetséges nagyhatalmak kihasználják a Bagrianov-kormány fegyverszünetkéréséből adódó lehetőséget. William Strang brit külügyminiszter-helyettes és John Gilbert Winant londoni amerikai nagykövet a megfigyelői szerepben fellépő Fedor Tarasovics Guszev szovjet nagykövet jóindulatú segédkezésével egy éjszaka alatt, 1944. augusztus 25-ére virradóra összeállították a bolgár fegyverszünet szövegét. A szovjet diplomata megfigyelőként vett részt a vitában. Winant egyrészt Bulgária állami függetlenségének megerősítéséhez, másrészt a megszálló jogaihoz ragaszkodott. A megszállás kérdése vitát provocált a Foreign Office és a State Department között. Churchill ezúttal a szovjet felfogással értett egyet. A katonai megszállásra utaló rendelkezéseket nem kívánta az egyezménybe foglalni. A Foreign Office és a State Department a bolgár modellt használta később a moszkvai román fegyverszüneti tárgyalásoknál is. A brit–amerikai szövetségesek bolgár fegyverszüneti feltételei a következők:

1. Az ellenségeskedések megszűnnek Bulgária és az Egyesült Nemzetek között.
2. Bulgária megszakítja kapcsolatait Németországgal és a többi ellenséges állammal. Lefegyverzi és internálja az ellenséges erőket és állampolgárokat. Ellenőrzés alá helyezi tulajdonukat.
3. Bulgária haladéktalanul visszavonja fegyveres erőit, hivatalnokait és állampolgárait a Bulgária által elfoglalt szövetséges területekről.
4. Bulgária kormánya biztosítja a szövetséges csapatok számára a szabad mozgást bolgár területen, amennyiben a Szövetséges Főparancsnokság a katonai helyzet alakulása szerint ezt szükségesnek tartja, vagy abban az esetben, ha Bulgária kormánya bármilyen vonatkozásban megsértene a fegyverszüneti feltételeket.
5. Bulgária köteles végrehajtani a szövetségesek által előírt leszerelési, demobilizálási (békeállományba helyezési) intézkedéseket.
6. Bulgária szabadon bocsátja a szövetséges hadifoglyokat és internáltakat.
7. Bulgária eleget tesz a Duna és a közlekedési hálózata ellenőrzésére és használatára vonatkozó szövetséges kívánalmaknak.
8. Bulgária hatályaon kívül helyez minden megkülönböztető törvényt, szabadon bocsátja a politikai vagy a megkülönböztető törvényhozás következtében őrizetben lévő személyeket.

9. Bulgária közreműködik a háborús bűnösök elfogásában és bíróság elé állításában.
10. Bulgária helyreállítja az Egyesült Nemzetek tulajdonát, az általa okozott háborús kárért jóvátételt fizet. A szövetségesek beleegyezése nélkül nem rendelkezik az Egyesült Nemzetek állampolgárainak vagyonával.
11. Bulgária köteles hozzájárulni az Egyesült Nemzetek újjáépítési és segélyezési programjaihoz.
12. Bulgária köteles a szövetségeseknek a szövetséges államok fegyveres erői és missziói rendelkezésére bocsátani mindazon eszközöket, pénzt stb., amelyeket a hadviselésre felhasználhatnak.
13. Bulgária köteles a szövetségesek minden további kívánalmának eleget tenni a fegyverszünet végrehajtására, a béke és a biztonság helyreállítására.¹³

Churchill jóváhagyta az Európai Tanácsadó Bizottság által elfogadott kapitulációs okmányt, a feltételek átadására kijelölte Lord Moyne¹⁴ kairói rezidens minisztert. Mosanov augusztus 29-én Isztambulba, majd a török fővárosba utazott. A Bagrianov-kormány küldöttét másnap Knatchbull-Hugessen Zseljzkov ezredessel, a bolgár katonai megbízottal együtt repülőgépen Kairóba küldte. Mosanovot és Zseljzkovot a kairói szövetséges főhadiszálláson elzárták a külvilágtól, háziőrizetben tartották. A kíséretükre – és ellenőrzésükre – kirendelt Hugh Seton-Watson¹⁵ őrnagy a kormányukkal való érintkezést is csak Balabanov ankarai bolgár követen keresztül engedélyezte. Seton-Watson közölte Mosanovval, hogy tárgyalásról szó sem lehet, a szövetségesek feltételeit legyőzött Bulgáriának vita nélkül kell elfogadnia. Eszerint a bolgár csapatokat és közigazgatást a Jugoszlávia és Görögország területeiről ki kell vonniuk, a hadsereget le kell szerelniük, és a szövetséges ellenőrzés alá helyezett Bulgária területén a szövetséges csapatok szabadon mozoghatnak.

A bolgár fegyverszüneti feltételek meghatározásánál a Foreign Office vezetőit az vezérelte, hogy a brit birodalom életfontosságúnak tartott kommunikációs vonalainak ellenőrzését biztosítsák a Földközi-tenger keleti medencéjében.

¹³ National Archives, Kew, United Kingdom, War Cabinet (a továbbiakban CAB) 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria-WP (44) 475, Foreign Office (a továbbiakban FO) 1039 European Advisory Commission (a továbbiakban EAC): *Minutes and Papers. Records of Commissions*, National Archives and Record Administration II. College Park, USA (a továbbiakban NARA) EAC.

¹⁴ Lord Moyne (1880–1944) a közel-keleti szövetséges főparancsnokszághoz delegált brit főmegbízott, rezidens miniszter.

¹⁵ Hugh Seton-Watson (1916–1984) brit történész, Oroszország-szakértő, a háború alatt a Special Operation Executive (S.O.E.) tisztje, a trianoni magyar békeszerződés előkészítésében emlékezetes szerepet játszó Robert William Seton-Watson fia. Mosanov kormányához intézett, rejtjelezés nélküli francia nyelvű táviratait először Seton-Watson látta, és természetesen azonnal továbbította Lord Moyne rezidens miniszternek, a fegyverszünet főtárgyalójának.

A brit haderőt a Wehrmacht 1941 tavaszán drámai körülmények között verte ki Görögországból. Az Egyesült Királyság pár hét leforgása alatt 40 ezer katonát, a hadiflotta jelentős részét veszítette el. Nagy-Britannia évekre kiszorult a kontinentális Európából. Egyedül a brit hadügyminisztérium alárendeltségében működő Special Operation Executive (S.O.E.), a náci Európa „lángba borításával” megbízott titkos szervezet szította az európai ellenállást. A brit kommandóakciók és a brit–amerikai bombázások nem érték el Bulgária háborúból kiválását. 1944. szeptemberben és októberben a bolgár fegyverszünet tervezetének azon rendelkezése került a brit kormány figyelmének középpontjába, amely a nyolc bolgár hadosztály, a közigazgatás és a betelepült (valójában visszatelepült) bolgár állampolgárok görög Égei-tenger melléki (kelet-macedón, kelet-trákiai) és jugoszláv (macedón és kelet-szerbiai) területről való visszavonását irányozta elő.

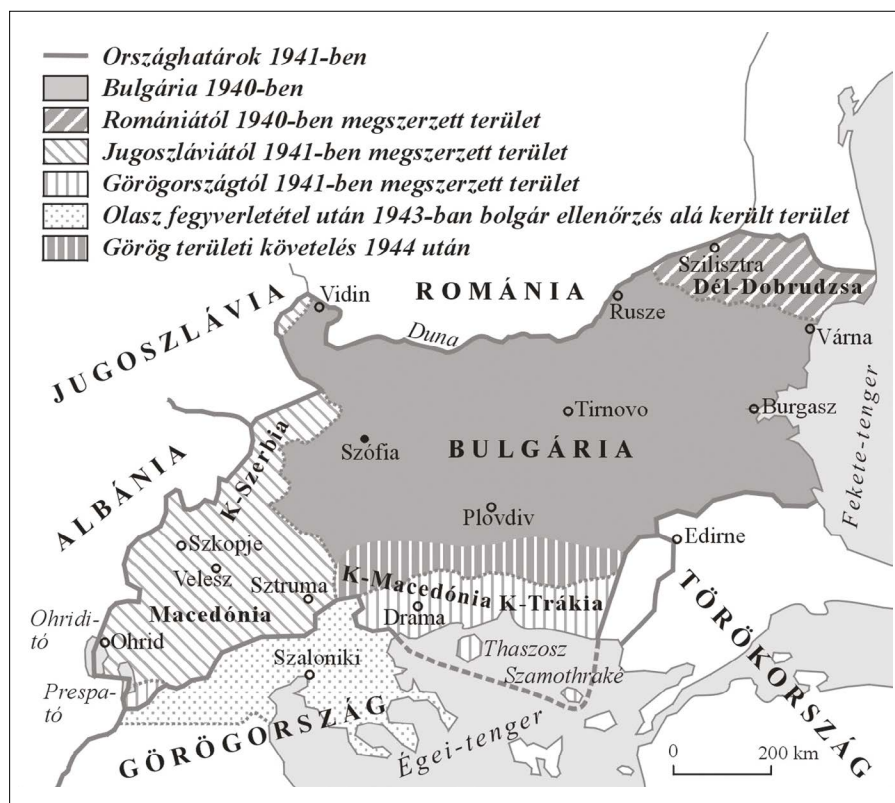
Churchill tudatában volt annak, hogy a brit partraszálló csapatoknak nem lesz elegendő ereje megfutamítani a bolgárokat arról a területről, amelyet a sajátjuknak tekintenek. A földközi-tengeri szövetséges főparancsnok, Maitland Wilson tábornok 1944. október közepéig sem volt képes annyi erőt összegyűjteni, hogy a görög szigeteken, az Égei-tenger melléken (Kelet-Trákiában, Kelet- és Görög-Macedóniában), a Peloponnészosz félszigeten partra szálljon. Rooseveltnél élesen ellenezte a brit miniszterelnök balkáni terveit. Egyetlen egy további hadosztályt sem bocsátott Churchill rendelkezésére a Földközi-tenger térségében, Olaszországban vagy a Balkánon. A Foreign Office csupán abban az esetben remélhette a teljesen intakt, addig a második világháborús harcokban részt sem vevő, csatatéren vereséget nem szenvedő bolgár haderő visszavonását, ha a szövetségesek ezt a megadási okmány vagy fegyverszünet aláírásának előfeltételeként kényszerítik Bulgáriára.

Nagy-Britanniának a bolgár fegyverszünet kidolgozása során saját szövetségeseivel, Görögországgal és Jugoszláviával akadt a legtöbb gondja. A görög és a jugoszláv¹⁶ emigráns kormány 1944. augusztus végén az Európai Tanácsadó Bizottság elé terjesztette Bulgáriával szembeni területi követeléseit, biztonsági és jóvátételi igényeit. A gyenge, belső haroktól tagolt londoni görög kormány „rossz győztesnek” bizonyult – a Foreign Office egyik diplomatájának megítélése szerint.¹⁷ Görögország részt kívánt venni Bulgária megszállásában, meg akarta szerezni a dél-bulgáriai hegyvidéket, felszámolni a határ menti bolgár erőrendszert, leszereltetni a bolgár hadsereget, háborús bűnösökként felelősségre vonni a bolgár vezetőket. Churchill támogatta ugyan Görögországot, a bolgár hadsereg ártalmatlanná tételét is elsőrendű stratégiai céljának tekintette, hogy az a tengerszorosokat (Dardanellák) és Törökországot ne veszélyeztethesse, ámde a túlzó görög követeléseket

¹⁶ National Archives and Record Administration, Maryland a továbbiakban NARA RG 59, 740.00119 E. W./9-644 – a Šubašić-kormány állásfoglalása a bolgár fegyverszünetről.

¹⁷ NARA RG 59, 740.00119 E. W. /9-244.

ellenezte. El akarta kerülni, hogy Görögország a Dodekanéosz-szigetek birtoklása miatt Ankarával ütközzön, északi szomszédjaival szembeni területi követelései miatt pedig az Athénnal szemben ellenséges, jugoszláv–macedón–albán–bolgár szövetséget kovácsolja össze. Churchill csak a „fontos görög érdekeket” támogatta, a „lényegtelen” görög követeléseket ellenezte. A brit miniszterelnök attól is tartott, hogy Bulgária a győztesekhez csatlakozva elkerülné veresége következményeit. Churchill számára az igazi veszélyt az jelentette, hogy a meggyengült Görögországgal szemben Bulgária a Szovjetunióban szövetségesre találhat, erős hadseregével a „nagy szláv testvér” földközi-tengeri terjeszkedésének eszközévé válhat.¹⁸



1. ábra. Bulgária területi változásai 1940–1944¹⁹

Forrás: Sebők László rajza

¹⁸ CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice*, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans.

¹⁹ Északon az 1940. szeptember 7-i craiovai egyezmény (Dél-Dobruzsza), délen a görög területi követelések (1944–1946), az Égei-tenger mellék, Kelet-Macedónia, Kelet-Trákia (Bulgáriához tartoztak 1941–1944 között), az olasz fegyverletétel után bolgár ellenőrzés



2. ábra. Görögország területi követelései 1944–1947
 Forrás: a NARA MAPS alapján rajzolta Sebők László

Churchill és Eden még csapataik partra szállása előtt meg kívánt egyezni a görög kommunista partizánmozgalommal (EAM-ELASZ), hogy a polgárháború kirobbanását elkerüljék. A Szovjetunió ebben a törekvésben partnernek mutatkozott. A görög kommunista partizánmozgalom mellett működő szovjet összekötő tiszt a brit és az amerikai tisztekkel szemben tökéletes lojalitást tanúsított. Churchill 1944. júniusban ajánlotta Moszkvának, hogy Eden egy hónappal korábbi, a szovjet és a brit hadműveleti övezet elhatárolására, Görögországra és Romániára vonatkozó javaslatának érvényét terjesszék ki Bulgáriára és Jugoszláviára. Sztálin a szovjet–brit együttműködés helyett a bolgár–jugoszláv ügyben *külön útra* lépett, kihasználva a román fordulat következtében támadt helyzeti előnyét, vagyis azt, hogy csapatai egy hét leforgása alatt elérték Bulgária határait.

alá került terület (1943–1944), Nyugaton a háború alatt bolgár Macedónia és Kelet-Szerbia határvonalai.

Eden a háborús kabinet²⁰ 1944. augusztus 28-i ülésén még úgy vélekedett, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok szovjet beleegyezés nélkül is megkőtheti a fegyverszünetet Szófiával, hiszen Moszkva nem áll hadiállapotban Bulgáriával.²¹ A brit kormány megadta a felhatalmazást Wilson tábornoknak, hogy az Egyesült Nemzetek nevében írja alá a megadási okmányt. A bolgár fegyverszünet az „olasszal egyezően” irányozta elő a Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozását.²² A brit külügyminiszter látva, hogy a szovjet magatartás megváltozása halomra dönti számításait, megpróbálta menteni, ami menthető. Augusztus 29-én miniszterelnökének azt írta, hogy a bolgár fegyverszünet brit–amerikai tervezetében az Európai Tanácsadó Bizottság vitái alapján „valamennyire figyelembe vették” a szovjet nézeteket. Moszkva „nyilván hálás azért, hogy tájékoztattuk a fegyverszüneti feltételekről, ámde azok rendezését az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányára hagyják, mivel a Szovjetunió nem áll hadiállapotban Bulgáriával. Ők maguk állítják azt, hogy magatartásuk ebben a vonatkozásban ugyanaz, mint mondjuk, az Egyesült Államok kormánya magatartása Finnországgal szemben” – írta Eden.²³ Churchill Bulgária helyzetét megkülönböztette Romániától és Finnországtól, a bolgár hadsereg ugyanis szövetséges, görög és jugoszláv területeket foglalt el, ahonnan vissza kell vonulnia. „Ha Nagy-Britannia nem vonul be az általuk [vagyis a bolgárok által – F. M.] megszállt területekre, hogyan kényszerítsük Bulgáriát csapatai visszavonására, a fegyverszünet végrehajtására?” – tette fel a kérdést.

Moszkva augusztus 29-én a bolgár kérdésben látványosan szakított az addig brit–amerikai szövetségeseivel egyeztetett politikájával. Guszev ezen a napon jelentette be az Európai Tanácsadó Bizottság ülésén érdektelenségét a bolgár fegyverszüneti egyezmény megvitatására. A diplomata úgy nyilatkozott, hogy a „Szovjetunió kormánya hagyja, hogy a kérdést az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya egymás között rendezzék. A szovjet kormány ugyanúgy távol marad a bolgár tárgyalásoktól, ahogy az Egyesült Államok kormánya a finn fegyverszünettől. A Szovjetunió ugyanis Bulgáriával, az Egyesült Államok pedig Finnországgal nem áll hadiállapotban.”²⁴ A szovjet magatartásban bekövetkezett fordulatot jelezte az is, hogy Novikov nagykövet Kairóból azonnal Moszkvába utazott, amint a Bagrianov-kormány küldötte a bolgár átállási terv megbeszélésére a szövetséges erők közel-keleti (kairói) főhadiszállására érkezett.

²⁰ War Cabinet: a brit háborús kabinet.

²¹ CAB 120/158-166 Eden 1944. augusztus 28-i kormány előterjesztése (WP) (44) 475.

²² CAB 120/158-166 Sir Orme Sargent 1944. augusztus 29-i átirata Hollis tábornoknak (COS).

²³ CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice*, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans. Eden átirata Churchillnek 1944. augusztus 29-én.

²⁴ CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria-WP (44) 475, FO 1039 EAC: *Minutes and Papers. Records of Commissions*, NARA EAC Guszev 1944. augusztus 29-i nyilatkozata.

Sztoicso Mosanov abban a pillanatban, amint hírét vette Novikov hazarendelésének, felismerte, hogy a szovjet beavatkozás küszöbön áll. ²⁵ Novikovval párhuzamosan a szófiai szovjet ügyvivőt is hazarendelték. Moszkva nem kívánt szóba állni egy olyan kormány megbízottjával, amelynek napjai meg vannak számlálva. „Bulgária az átállással azt kockáztatja, hogy egyszerre keveredik harcba Németországgal és a Szovjetunióval, pedig mindkettővel egyezkedni akar” – írta kárörvendően a Foreign Office egyik tisztviselője. Mosanov ugyanis a brit diplomatáknak azt bizonygatta Kairóban, hogy a „bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”. A szovjet diplomaták hazarendelésével a félreérthetetlen jelek sokasodtak arra nézve, hogy Moszkva végleg elhatározta magát a Bulgária feletti teljes ellenőrzés megszerzésére: ha békés úton nem megy, akkor katonai invázióval.

Mosanov és Zseljatzkov ezredes 1944. szeptember 1-jén találkozott Lord Moyne brit főmegbízottal, Christopher Steel brit diplomata és Harold Shantz amerikai ügyvivő társaságában. Szovjet diplomata megfigyelőként nem vett részt az ülésen. Lord Moyne közvetlenül a találkozó előtt ismerte meg Mosanov Bagrianov-kormányának küldött üzenetét, amelyben szabályos írásbeli meghatalmazást, a fegyverszüneti delegációba ellenzéki vezető küldését, a bolgár kormány átszervezését igényelte. Amikor a brit főtárgyaló felszólította a bolgár küldöttet a fegyverszüneti feltételek átvételére, Mosanov szabályos meghatalmazásának hiányára hivatkozva azt visszautasította. Steel hiába hivatkozott arra, hogy a (szövetséges) „tábornokok nem várhatnak tovább”. Mosanov egy-két nap haladékot kapott, hogy érintkezésbe lépessen kormányával. Mire a megbeszélés véget ért, Szófiából megérkeztek a hírek, hogy a Mosanovot kiküldő kormány aznap reggel, amikor a szovjet csapatok elérték Bulgária határát, lemondott. Szeptember 3-án megalakult Szófiában Konsztantin Muraviev²⁶ kérészéletűnek bizonyuló kormánya. Az új bolgár kabinet semlegességet, a német csapatok lefegyverzését, a béketárgyalás megkezdését, a bolgár „expedíciós hadtestek” visszavonását ígérte. Mosanov Kairóból azt táviratozta Balabanov ankarai bolgár követnek, hogy a kommunisták a súlyos fegyverszünet elfogadásának ódiumát Muravievre fogják hárítani. A kapitulációt követően a Muraviev-kormányt óhatatlanul szovjet segítséggel fogják megdönteni – üzent Szófiába. Lord Moyne az üzenet olvastán kénytelen volt megállapítani: „Mosanov nagyon közel jár az igazsághoz.” ²⁷

²⁵ CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans. Lord Moyne 1944. augusztus 31-i, szeptember 1-i, szeptember 2-i kairói táviratai.

²⁶ Konsztantin Muraviev (1893–1965) miniszterelnök, külügyminiszter (1944. szeptember 3–9.).

²⁷ FO 371.43589 Lord Moyne 1944. szeptember 3-i távirata Londonba.

Churchill szeptember 4-re felismerte, hogy Bulgáriát a nyugati szövetségesek nem tudják „átállítani”.²⁸ A kairói főhadiszállásról jelentették neki, hogy az a rideg és visszautasító brit fogadtatás, amelyben Mosanovot részesítették, a kérlelhetetlen brit–amerikai megadási feltételek végleg elrontották az utolsó napjait élő britbarát bolgár kormány kiugrásának esélyét. Sztoicso Mosanov a meghatalmazását megújító Muraviev-kormánynak azt üzenté, hogy „a kabinet állhat az ország legkiválóbbjaiból, a legőszintébb demokratákból, a szövetségesek lelelkesebb híveiből, ez a tény a fegyverszüneti feltételeken semmilyen vonatkozásban sem változtatna. A feltételek rendkívül súlyosak, a nyugati szövetségesek bulgáriai barátaira nézve pedig egyenesen katasztrofálisak. Új megbízást²⁹ nem vállalok.” Mosanov újabb delegátusok küldését is feleslegesnek tartotta, mivel a szövetségesek úgysem fogadnák őket, vagy ha mégis megtennék, nem hagynák, hogy a szövetséges diktátumot vitassák. A fegyverszünet azonnali aláírására magas rangú tiszt küldését javasolta Kairóba, „különben az orosz csapatok időközben bevonulhatnak Bulgáriába, ami új helyzetet teremt”.³⁰

London 1944. szeptember 2-től naponta kérdezgette a szovjet kormányt: „Szándékukban áll-e katonai akciót indítani Bulgáriában?” Moszkva tagadó válaszában a brit diplomaták – minden ellenkező jel ellenére – hinni akartak. Eden brit külügyminiszter még szeptember 5-én is a következőket táviratozta Moszkvába nagykövetének: „Nem gondolja, hogy számíthatunk a szovjet kormányra, hogy nem bátorítja a baloldaliakat olyan ártalmas játékra, amit Mosanov tulajdonít nekik? Csak akkor vesse fel az oroszoknak a kérdést, ha megnyugtató válasza számít.”³¹ A brit külügyminiszter egy üszkös pillanatig arra számított, hogy Sztálin – ahogy Antonescuval, Mannerheimmel (vagy később Horthyval) – Muravievvle is hajlandó szóba állni, amennyiben a bolgár kormány tüstént leteszi a fegyvert.

Molotov szovjet külügyi népbiztos Moszkvában 1944. szeptember 5-én este hét órakor közölte Archibald Clark Kerr brit és Averell Harriman amerikai nagykövettel, hogy a Szovjetunió kormánya megszakította kapcsolatait Szófiával, Bulgáriának hadat üzen. Clark Kerr, a tipikus *British understatement* jegyében a szovjet eljárást „kissé szokatlannak”³² minősítette. Azonnali magyarázatot követelt. Molotov Bulgária semlegességének bejelentését hozta fel indokul. A *casus belli* oka az, hogy a Muraviev-kormány formálisan nem szakított Németországgal. Harriman

²⁸ CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice*.

²⁹ Ez a megjegyzése arra utal, hogy tudomást szerzett a Bagrianov-kormány készülő leváltásáról.

³⁰ CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice* 1944. szeptember 3-i kairói távirat Ankarának.

³¹ CAB 120/158-166 Eden 1944. szeptember 5-i távirata Archibald Clark Kerr moszkvai brit nagykövetnek.

³² „Unusual” in Clark Kerr 1944. szeptember 5-i moszkvai 2343. sz. távirata FO 371.43583.

megkérdezte a külügyi népbiztost, hogy a hadüzenetet követően a Vörös Hadsereg bevonul-e Bulgáriába? Molotov – miközben tudta, hogy Tolbuhin marsall csapatai már átkeltek a Dunán – azt válaszolta, hogy fogalma sincs róla, ez a katonák dolga. A külügyi népbiztos ezt követően a moszkvai bolgár követet hívatta, akinek bejelentette a Szovjetunió és Bulgária közötti hadiállapot azonnali beálltát.

Harriman Moszkva valódi szándékát megfogalmazva megállapította, hogy a Szovjetunió azért üzent hadat a balkáni országnak, mert „a bolgár fegyverszüneti egyezmény részese, végrehajtása ellenőrzője kíván lenni”.³³ 1944. szeptember 6-án végre a brit külügyminiszter is kénytelen volt levonni a megfelelő következtetéseket: „Amennyiben választanunk kell Görögország és Bulgária között, természetesen Görögországot részesítjük előnyben a háborús szereplése és szövetségesi mivolta okán. A háború utáni pozícióink szempontjából Görögország összehasonlíthatatlanul fontosabb számunkra a Földközi-tenger keleti medencéjében, mint Bulgária.”³⁴ Nagy-Britannia „kedvenc gyermekét”,³⁵ Görögországot választotta a „nagy szláv testvér” oltalma alá menekülő Bulgáriával szemben.

1944. szeptember 9-én bekövetkezett az, amit Mosanov előre megjósolt. Muraviev kormányát radikális katonatisztek és a cári rendszer kommunista ellenzéke döntötte meg. Kimon Georgiev³⁶ kormányfő fegyverszünetet kért, hadat üzent Németországnak. Nagy-Britannia katonai erő híján nem tudta rákényszeríteni a bolgár hadsereget Trákia és Macedónia kiűritésére. A terület bolgár hatóságai és a hadsereg egyik napról a másikra csodás „átalakuláson” mentek keresztül: Trákia és Macedónia „megszállójából” a szövetségesek oldalára állt „felszabadító”, „rend- és békefenntartó” erővé változtak. Ezen a jogon követelték maguknak a területet, és a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatták arra, hogy önszántukból felszámolják a bolgár közigazgatást. Jobb belátásra csak a Szovjetunió készíthette őket. Churchill miniszterelnöknek és Eden külügyminiszternek nem maradt más hátra, mint Moszkvát rávenni arra, hogy parancsolja meg az új bolgár kormánynak, vonuljon ki az Égei-tenger melléki területekről. A háború leghírhedtebb egyezkedésének,³⁷ Sztálin és Churchill „százalékos” érdekszférafelosztási megállapodásának nyitányához értünk. Ez azonban egy másik történet.

³³ NARA RG 59. 740.0011 EW/9-544.

³⁴ CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice* Eden 1944. szeptember 6-i átirata Churchillnek.

³⁵ Inonü török elnök jellemezte így Görögországot: FO 371.43755 Greek territorial claims. March-Dec.1944.

³⁶ Kimon Georgiev (1880–1969) bolgár miniszterelnök 1944. szeptember 9. – 1946. november 23. között.

³⁷ A brit diplomáciai okmányokban megnevezése „arrangement” in CAB 120/158-166 *Operation Tolstoy*.



Irodalomjegyzék

Fülöp Mihály (szerk.): *Az elfelejtett béke*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.

Kersaudy, François: *L'affaire Cicéron 1943*. Paris, Perrin, 2005.

Majszkij, Ivan: A jövő világ kíváncsú alapelveiről. Ford. Baráth Magdolna. *Külpolitika*, 2. (1996), 3–4. 154–184.

Pintev, Sztojan: Anglia és Sztojcso Mosanov kairói küldetése. *Vekove (Századok)*, Szófia. 5. (1981).